

Podstata vlastnických žalob

JUDr. Jiří Spáčil, CSc.*

* Nejvyšší soud ČR, Brno

Ačkoliv vlastnické žaloby patří ke klasickým institutům občanského práva a v literatuře i v judikatuře jim byla věnována poměrně značná pozornost, je jejich podstata mnohdy nejasná. Přitom vymezení vlastnických žalob není jen teoretickým problémem, ale má stěžejní význam pro právní praxi. V odborné literatuře se lze setkat se dvěma základními pojetími vlastnických žalob; jedno by bylo možno označit za procesněprávní, druhé za hmotněprávní.

Co do četnosti převládá pojetí procesněprávní, i když jeho hlubší zdůvodnění zpravidla není podáváno, a zřejmě je založeno jen na tradici. M. Knappová uvádí, že „Sama reivindikace, která ani nekonstituuje, ani nijak nemění povinnost, jejíž splnění se jí vydobývá, ač bývá upravována v občanských zákonících a považována zpravidla za instituci občanského práva hmotného, má přinejmenším charakter smíšený, je přinejmenším zároveň též institucí práva procesního (je to „actio“).“¹ J. Švestka, Z. Češka a J. Chyský vylučují vlastnické žaloby z promlčení, protože v našem právním řádu se promlčují práva a nikoliv žaloby; i oni tedy chápou vlastnické žaloby patrně jako procesní institut.² Zřejmě nejpracovnější výklad procesního pojetí vlastnických žalob podává J. Turek. Podle něj je vindikační žaloba procesní formou realizace vlastnického práva. Z jeho výkladu vyplývá, že nepovažuje právo vlastníka na vydání věci za subjektivní právo, ale za hmotným právem formulovaný způsob ochrany vlastnického práva.³

Naproti tomu Randa chápe vlastnické žaloby hmotněprávně, jako právní nárok na odstranění rušícího stavu⁴; obdobný přístup zaujímá i J. Sedláček.⁵ Hlubší teoretické zdůvodnění hmotněprávního pojetí lze nalézt v práci Š. Lubyho „Občianskoprávní nárok“. Luby konstatuje, že v právní vědě se rozlišuje

žalobní právo ve smyslu hmotněprávním na jedné straně a ve smyslu procesním na straně druhé. Žalobním právem ve smyslu procesním je oprávnění občana obrátit se na soud, resp. jiný státní orgán s žádostí o poskytnutí ochrany subjektivnímu právu prostřednictvím určitého řízení a rozhodnutí. Jde o samostatné procesní právo, které není nijak závislé na existenci hmotněprávních oprávnění. Naproti tomu žalobní právo ve smyslu hmotného práva je oprávnění přiznané občanským právem na vynucení realizace subjektivního práva, tedy na jeho uplatnění proti vůli povinného subjektu. Luby dovozuje, že žalobní právo ve smyslu hmotného práva je částí nároku a tento nárok patří jako oprávnění k obsahu příslušného subjektivního práva a je jeho vlastností, umocňující jeho právní relevanci. Nárok chápe Luby jako vynutitelnost subjektivního práva státními orgány, výjimečně též vlastní mocí. Nárok je širší pojem než žalobní právo v materiálním smyslu, neboť zahrnuje i možnosti uplatnění práva mimo proces, např. svépomocí anebo kompenzační námitkou. Kategoricky odmítá myšlenku, že by nárok mohl být součástí absolutních práv. Nárok je totiž vždy relativním oprávněním určitého subjektu vůči jinému určitému subjektu. Řada nároků vzniká v souvislosti s absolutními právy, zejména s jejich narušením. Nároky vzniklé v souvislosti s narušením absolutních práv existují v úzké souvislosti s těmito právy, nepatří však k jejich obsahu. Pokud je absolutní právo protiprávně narušeno, nezmění se tak, že by se součástí jeho obsahu stal nárok (např. na upuštění od dalších zásahů), a toto absolutní právo se ani nepromění na právo relativní. Vznikne jen nové, samostatné relativní právo, zahrnující nárok subjektu narušeného absolutního práva ve vztahu k narušiteli. Toto nové právo je součástí odpovědnostního vztahu, vzniklého v důsledku zásahu do práva absolutního; vzhledem k tomu, že v jiné práci řadí Luby reivindikaci mezi odpovědnostní právní vztahy, a také vzhledem k tomu, že uvedené obecné úvahy o vztahu absolutního práva a nároku lze vztáhnout i na vlastnické právo, je tyto myšlenky lze vztáhnout i na poměr vlastnického práva a práva na vydání

¹ Knappová, M.: Povinnost a odpovědnost v občanském právu. Praha 1968, s. 195.

² Švestka, J., Češka, Z., Chyský, J.: Promlčení a prekluze v čs. Právním řádu. Praha 1967, s. 41

³ Turek, J.: Právní ochrana oprávněného dědice podle občanského zákoníku. Právník č. 10/1974

⁴ Randa, A.: Právo vlastnické. Praha 1889, s. 204

⁵ Sedláček, J.: Vlastnictví a vlastnické právo. Brno 1919, s. 58

věci, resp. na jinou ochranu vlastnického práva, poskytovanou tzv. vlastnickými žalobami.⁶

Za správné lze jednoznačně považovat hmotně-právní pojetí vlastnických žalob. Pojem „vlastnické žaloby“, který vytváří matoucí dojem, že jde o procesní institut, má původ v římském právu a vychází z dávno již opuštěného pojetí žaloby; tento pojem nemá jiné opodstatnění než to, že je tradičně užíván. K objasnění problému je třeba poukázat na pojetí práva, ve kterém pojem vlastnická žaloba vznikl (resp. na jehož základě byl vytvořen), a na to, že je to jen tradice, přes kterou se dochoval do dnešních dnů. Situaci dobře vystihuje učební pomůcka římského práva, která upozorňuje na podstatný rozdíl mezi naší žalobou a římskou actio. „Obojí je procesním prostředkem k ochraně porušeného práva, a překládáme actio jako žaloba. Jenže naše žaloba je abstraktní formou a o jejích náležitostech se učíme v předpisech formálního, procesního práva. Do této formy můžeme umístit kterýkoli a jakýkoli právním řádem uznávaný nárok (a také - byť neúspěšně - nárok právním řádem neuznaný, to však na podstatě věci nic nemění, pozn. J. S.). Římská actio je naproti tomu procesním výrazem vždy pro určitý, materiálním právem uznaný nárok. Jestliže tedy římský žalobce žádal právní ochranu, protože mu dlužník nevrátil půjčených, dejme tomu 10 000 sesterciů, nepředstavoval si ... že má jednak nárok na vrácení půjčky, jednak na právní ochranu pro tuto půjčku, nýbrž šlo u actio o jednotný pojem, který má dva prvky, jednak hmotněprávní, směřující proti druhým osobám, jednak procesněprávní proti státu, na právní ochranu. Základní otázkou je Římanům vždy ... jaká je tu žaloba... qualis actio. Není-li actio, není práva.“⁷ Subjektivní hmotné právo tedy bylo vždy obsahem určité žaloby a Římané, nalézající právo, vždy hledali určitou žalobu, pod kterou by bylo možno skutkovou podstatu řešeného případu podřadit. Známý je výrok Celsův, že „nihil aliud est actio, quam ius, quod sibi debeat, iudicio persequendi“. Římané uznávali dělení práva na osoby, věci a žaloby a právo se jevílo jako systém žalob. Ani později ve středověku a v počátku novověku nedošlo k jednoznačnému rozlišení žaloby a subjektivního práva, byť právě s vývojem chápání vlastnického práva již právní humanisté k představě subjektivního práva jako základu žaloby postupně dospívali^{7a}. K tomuto rozlišení dochází až v procesu formování moderního práva, v němž se ustanovuje občanské právo procesní jako samostatné právní odvětví (dříve bylo procesní právo chápáno jako součást hmotněprávních oprávnění). Právní věda (Wach, Helwig) pak počala rozlišovat žalobní právo v materiálním

smyslu, které bylo více méně totožné s nárokem, a žalobní právo ve formálním smyslu, tedy jako institut procesního práva. Toto pojetí došlo širšího ohlasu, patrně i proto, že do určité míry vyhovovalo zažitému římskoprávnímu chápání, a umožňovalo zachovat starší terminologii, byť s novým obsahem. Luby cituje ruskou učebnici civilního procesu, ve které se uvádí, že „pokud má žalobce žalobní právo v procesním smyslu, dojde tím, že se dovolá soudní ochrany, ke vzniku procesu a ke vzniku povinnosti soudu, aby spor projednal... Jiné jsou následky podle toho, zda žalobce má nebo nemá žalobní právo v materiálním smyslu. Pokud žalobce toto právo má, skončí proces rozhodnutím pro něj příznivým... pokud nemá žalobní právo v materiálním smyslu, žaloba se zamítá.“⁸ Na první pohled je zřejmé, že se materiálním žalobním právem rozumí stav označovaný jako aktivní legitimace, a konec konců jde o to, že žalobce je subjektem hmotněprávního oprávnění, jehož ochranu požaduje. Je samozřejmé, že i ve vlastnickém procesu je zkoumána aktivní legitimace žalobce a v tomto směru by tedy bylo možno s jistou licencí hovořit o vlastnických žalobách v materiálním smyslu; se stejným oprávněním by pak ovšem bylo možno hovořit o žalobách na náhradu škody, plnění z pojistné smlouvy atd. Každému subjektivnímu právu by pak odpovídala určitá žaloba, takže bychom dospěli ke kasuistice podobné římskoprávnímu pojetí. I když se uvedená „žalobní“ terminologie v běžné praxi používá a nelze proti ní nic namítat, pokud slouží jen k stručnému a zjednodušenému sdělení podstaty daného řízení, je její používání v právní vědě problematické. V této souvislosti A. Winterová výstižně uvádí: „Třídění žalob podle konkrétního hmotněprávního důvodu žaloby je tradiční a vžitě. Přesněji řečeno nejde o klasifikaci žalob, protože při rozmanitosti subjektivních práv nemůže být ani zhruba vyčerpávající a takové třídění je už z formálnělogického hlediska vadné. Jde spíše o tradiční označování některých žalob, které se udrželo vlivem klasických institutů římského práva (nejtypičtější žaloby vlastnické, tj. actio reivindicatio a actio negatoria aj.). Pokud se někdy hovoří o obecné ochraně vlastnického práva (tj. všemi přípustnými procesními prostředky) a speciální ochraně vlastnického práva (tj. výše uvedenými dvěma vlastnickými žalobami), nemá takové třídění z procesního hlediska žádný význam.“⁹

Je tedy zřejmé, že obdobně jako v případě žaloby na náhradu škody, na ochranu autorského práva anebo jakékoliv jiné žaloby (s výjimkou žalob ryze procesních, jako žaloba pro zmatečnost) je vlastnická žaloba žalobou, ve které žalobce požaduje ochranu tvrzeného subjektivního hmotného práva. Na tomto místě se otevírá další otázka: o jaké právo jde? Jde o právo vlastnické anebo o právo na vydání věci, které

⁶ Luby, Š.: Občianskoprávny nárok. Právnické štúdie č. 1/1958. Prevencia a zodpovednosť v občianskom práve. Bratislava 1958, s. 41

⁷ Cvetler, J., Kincl, J.: Právo římské. Praha 1970, s. 74

^{7a} Urfus, V.: Historické základy novodobého práva soukromého. C. H. Beck Praha 2001, druhé vydání, s. 61

⁸ Občianský proces SSSR. Bratislava 1951, s. 133

⁹ Winterová, A.: Žaloba v občianském právu procesním. AUC 1979, s. 69

s právem vlastnickým souvisí, ale není s ním totožné? Řešení této otázky vyžaduje předběžné řešení takových problémů, jako podstata absolutního práva a jeho vztah k právu relativnímu, mechanismus ochrany absolutního práva a také vztahu práva procesního k právu hmotnému. To by samozřejmě přesahovalo rozsah této stati, proto se omezím na podání závěrů.

Již shora byly uvedeny Lubyho názory na vztah absolutního a relativního práva, které jsou zřejmě správné (snad jen s výhradou, že namísto žalobního práva v materiálním smyslu lze uvažovat o subjektivním právu vybaveném nárokem). Tyto názory jsou podporovány i výsledky, ke kterým dospěla novější koncepce tzv. rozvíjení subjektivních práv¹⁰. Podle této koncepce prochází subjektivní právo několika vývojovými fázemi. Za první fázi je považována právní subjektivita jako základní možnost subjektů práva vstupovat do právních vztahů (někteří autoři však subjektivitu za stupeň vývoje subjektivního práva nepovažují). Další fázi vývoje představuje absolutní právo jako právo stojící dosud mimo konkrétní právní vztah (právo na nedotknutelnost obydlí, právo autorské v případě, že dílo nebylo dosud publikováno a nikdo do autorových práv nezasáhl, právo vlastnické). Jde tu o možnost subjektu určitým způsobem se chovat, přičemž toto chování není adresováno třetím osobám; subjekty absolutních práv samostatně, neopírajíce se o bezprostřední součinnost konkrétní závázané strany, využívají svá práva a plní povinnosti (nikoliv vůči konkrétním subjektům). Přistoupí-li právem předvídaná skutečnost, např. neoprávněný zásah do absolutního práva anebo dispozice s předmětem tohoto práva, vznikají relativní právní vztahy, představující nejvyšší stupeň vývoje práva (někteří autoři ještě rozlišují fázi vývoje, charakterizovanou možností uplatnit státní donucení, tedy jde zejména o případ dospělých pohledávek). Subjekty relativních práv mohou požadovat konkretizované jednání konkretizovaných subjektů; tomu odpovídá struktura příslušných právních vztahů, které mají relativní povahu. Pouze relativním právům lze poskytnout ochranu žalobou na plnění. I když se někdy zdá, že i absolutní právo může být vybaveno nárokem vůči konkrétní osobě, při hlubším rozboru se ukáže, že jde o složený institut, zahrnující právo absolutní i relativní. V občanském soudním řízení se pak vytváří procesní model již existujících hmotněprávních vztahů. Pokud soud uloží žalovanému povinnost vydat žalujícímu vlastníkově věc, deklaruje tím jen existenci hmotněprávní povinnosti, která existuje nezávisle na soudním řízení. Tato povinnost není obsahem vlastnického práva, ale je sekundární povinností, vzniklou v důsledku zásahu do tohoto práva. Nelze souhlasit se ztotožněním absolutní povinnosti nerušit vlastníka, která existuje bez ohledu

¹⁰ Viz Spáčil, J.: K některým otázkám vlastnických žalob. Právní obzor 9/1984, a literaturu tam uvedenou.

na případný zásah do práva, s konkrétní povinností rušitele, vzniklou v důsledku neoprávněného zásahu. Nejen že jde v prvním případě o povinnost absolutní, zatímco ve druhém případě jde o povinnost relativní, různý je i obsah těchto povinností. Každý, komu to ukládá právní řád, má povinnost zdržet se zásahů do vlastnického práva druhého, např. neodnímat mu věc. Pokud však přesto dojde k neoprávněnému zadržování cizí věci, vznikne rušiteli nová povinnost, a to povinnost věc vydat vlastníkově. Jde tu nepochybně o sekundární povinnost, neboť povinnost věc vydat nemohl mít rušitel dříve, než ji neoprávněně zadržel. Stejně vlastník nemohl mít právo na vydání věci v době, kdy ji měl u sebe a už vůbec nemohl toto právo uplatnit i s pomocí státního donucení. Neobstojí ani názor, který se v literatuře též objevil, že protiprávní zásah tu znamená pouze koncentraci absolutní povinnosti neminem laedere a tudíž následná povinnost je vlastně totožná s povinností primární.¹¹ I způsobení škody je totiž koncentrací této absolutní povinnosti a přesto se o relativním a odpovědnostním charakteru povinností nahradit škodu nepochybuje. Proto řada autorů též správně pokládá sekundární hmotněprávní vztahy, vzniklé v důsledku neoprávněného zásahu do vlastnického práva (vztahy reinvindikační a negatorní), za vztahy odpovědnostní.¹²

Lze tedy konstatovat, že pod pojmem „vlastnické žaloby“ se skrývá relativní právo vlastníka na vydání neprávem zadržované věci, resp. právo vůči rušiteli, jehož obsahem je povinnost rušitele zdržet se rušení a odstranit jeho důsledky. Toto právo existuje nezávisle na případném soudním řízení a lze jej realizovat i mimo toto řízení, např. když někdo vlastníkově vydá dobrovolně zadržovanou věc anebo když vlastník se chopí věci v rámci dovolené svépomoci (např. zadržel zloděje při činu a věc mu odebere). Pokud se přesto hovoří o vlastnických žalobách, jde jen o zvyk, který nemá teoretické opodstatnění. Přesto je toto pojmenování natolik tradiční, že bude používáno i nadále, stejně jako tradiční pojmy „žalobce“ a „žalovaný“, ačkoliv správně by bylo hovořit např. o vlastníkově, příp. jiném subjektu práva na vydání věci a o tom, kdo má povinnost věc vydat. Také by se nemělo uvažovat o tom, co je žalobce povinen dokázat, ale o tom, jaké jsou hmotněprávní předpoklady vzniku práva na vydání věci a jemu odpovídající povinnosti.

Uvedené závěry mají vliv na posouzení otázky promlčení vlastnických žalob. Naše teorie i praxe vychází jednoznačně ze závěru, že vlastnické žaloby se nepromlčují. Tím chtějí říci, že právo vlastníka na vydání věci, případně na odstranění jiného neoprávněného zásahu, se nepromlčuje. Autoři práce „Pro-

¹¹ Knappová, M.: Dílo cit. v pozn. č. 1), s. 194.

¹² Luby, Š.: Prevencia a zodpovednosť v občianskom práve. Bratislava 1958, s. 41. Wojcik, S.: Windykacyjna ochrona własności. Krakov 1965, s. 88 a násl. Maslov, V.: „Osuščestvlenije i zaščita prava ličnoj sobstvennosti. Moskva 1976, s. 187

mlčení a prekluze v československém právním řádu“ soudí, že „protože se v čs. občanském právu promlčují práva a nikoliv žaloby ... není na místě uvažovat ani o tom, promlčují-li se vlastnické žaloby - § 132, 498 (reivindikační i negatorní žaloba).“¹³ Podobně Fiala a Švestka uvádějí, že „promlčení vlastnické žaloby - jako ostatně každé žaloby - nepřichází z teoretického hlediska vůbec v úvahu.“¹⁴ Podobně uvažuje i Turek.¹⁵ Podstata úvah citovaných autorů spočívá v tom, že absolutní vlastnické právo je chráněno žalobami, které nejsou hmotněprávním oprávněním, ale hmotným právem formulovaným procesním prostředkem ochrany práva. Dokud se tedy nepromlčí vlastnické právo, nemůže vlastník pozbyt možnosti dovolat se této ochrany. K tomu je třeba dodat, že uvedené názory vycházejí zpravidla z vágního vymezení pojmu „vlastnická žaloba“.

V odborné literatuře byl, i s přihlédnutím k opačnému chápání této otázky v OZO i v některých jiných právních řádech, vysloven i opačný názor. Ten vychází ze skutečnosti, že právo na vydání věci, resp. právo požadovat odstranění neoprávněných zásahů do vlastnického práva, jehož výrazem jsou vlastnické žaloby, nelze ztotožňovat s vlastnickým právem a proto ustanovení občanského zákoníku o nepromlčitelnosti vlastnického práva na tyto případy nedopadají. Zájemce o tuto problematiku lze odkázat na publikovanou literaturu.¹⁶ Dá se ovšem poznamenat, že názor o nepromlčitelnosti vlastnické žaloby zřejmě nelze uplatnit u žaloby na vydání věci, opřenu o právo žalobce k detenci (§ 126 odst. 2 ObčZ), a že judikatura vychází jednotně z toho, že vlastnické žaloby jsou nepromlčitelné. Negativním důsledkem tohoto přístupu je, že soudy jsou nyní nuceny řešit řadu případů, kdy k odnětí věci mělo dojít před mnoha desetiletími.

¹³ Švestka, J., Češka, Z., Chyský, J.: Promlčení a prekluze v československém právním řádu. Praha 1968, s. 44.

¹⁴ Fiala, J., Švestka, J.: Úvaha nad ochranou vlastnického práva se zvláštním zřetelem k vlastnickým žalobám, Socialistická zákonnost č. 2/1971, s. 85

¹⁵ Turek, J.: Právní ochrana oprávněného dědice podle občanského zákoníku. Právník č. 10/1974, s. 981.

¹⁶ Spáčil, J.: Promlčení vlastnických žalob a vlastnického práva. Právník č. 2/1992.